

מבוא

המפעל הציוני בארץ ישראל מתקיים, מראשיתו, בצילה של חתירה ערבית לשרשו. מאז שנות ה־30 של המאה הקודמת גייס המאבק נגדו חלק ניכר של הציבור המודע פוליטית בקרב ערביי הסהר הפורה. בהדרגה הפכה הפסילה הגורפת של המדינה היהודית למאפיין דומיננטי בדעת הקהל במדינות הערביות שקמו באמצע המאה וגלויי האיבה כלפיה הפכו למבחן חשוב, לעיתים קרובות למבחן העליון, לנאמנותן של האליטות הערביות ללאומיות הפאן־ערבית. הפסילה והאיבה השתרשו כעיקר אמונה פוליטי גם בקרב גורמי אסלאם רדיקליים במדינות מוסלמיות ואפילו בפזורה הערבית והמוסלמית שמחוצה להן. עד שלהי שנות ה־70 הלך התהליך הזה והתעצם.

הגורם היחיד שהיה לאל ידו להנהיג את המאבק הכלל־ערבי נגד ישראל, ואף הצליח לממש זאת בפועל, הייתה מצרים בהנהגת נשיאה הכריזמטי גמאל עבד אל־נאצר. מבחנו העליון של המאבק הזה הגיע בשלוש המלחמות בימי נאצר וסאדאת – ששת הימים, ההתשה ויום הכיפורים – ובסופו הסתלקה מצרים לדורות מהנהגת המאבק הזה בלא שנמצא לה יורש. הדיון המקצועי והציבורי בשתי המלחמות האחרונות לוקה מאוד במידע ובתובנות הנוגעות לרובד האסטרטגי העליון. אף שהמידע זמין עת ארוכה במקורות מצריים ואחרים, הרי הלקויים הללו חמורים במיוחד בנוגע לשנות השבעים – לקראת המלחמה, בימיה האחרונים ובעיקר בעקבותיה – ושיבוצם בהקשרים הגלובליים, האזוריים והפנימיים, זכה אך לעיתים רחוקות ובאופן חלקי לתשומת הלב הראויה.

החיבור הנוכחי אינו מיועד לתאר, לגופם ובפירוט, את המהלכים המדיניים והצבאיים של מלחמת יום הכיפורים, לא להתמקד בנתונים ספציפיים חדשים שהתגלו בחומר הארכיוני שנחשף לאחרונה

ואפילו לא להסתפק בצירוף הרקע למלחמה והערכת תוצאותיה לתיאורים אלה. הוא חותר לברר באמצעות רטרופקטיבה את התמונה האסטרטגית הרחבה ביותר שבה ראוי לשבץ את המלחמה הזו, ולהעיר על משמעותה ההיסטורית והקשריה התרבותיים. לצורך זה נדרש לפעמים, בצמתים קריטיים, תיאור מפורט של מהלכים כאלה ואימות ארכיוני של טיעונים שהובאו ממקורות פחות אמינים, אך אלה נועדו בעיקר כדי לבחון – לאשש או להפריך – טיעונים הנוגעים לתמונה האסטרטגית הזו. בפרספקטיבה רחבה כזו – כשני עשורים לפני המלחמה וכחמישים שנה אחריה – וביריעה המקיפה את מגמות העומק של שלושת השחקנים העיקריים – מצרים, ארצות הברית וישראל – אפשר להעריך במלואה את משמעות המלחמה כאבן דרך בתולדות המזרח התיכון.

ההקשר ההיסטורי המלא נדרש להערכת מקומה של המלחמה הזו בתולדות הערבים בזמן החדש, במעמדן של המעצמות באזור בעל חשיבות אסטרטגית וביחסי ישראל ערב. העימות, שהתמשך מאז המלחמה שפרצה ביוני 1967 ועד לחוזה השלום הנפרד בין מצרים לישראל בפברואר 1979, העמיד למבחן את כל מערכות יחסי הכוחות במזרח התיכון: הגלובליים, האזוריים והישראליים-ערביים. כדי להבין את המבחן הזה, לתאר את הכרעתו בסוף שנות ה-70 ולהצביע על משמעותו מרחיקת הלכת נדרשת ההכרה כי מלחמת ששת הימים, מלחמת ההתשה ומלחמת יום הכיפורים אינן אלא שלוש מערכות במלחמה אחת, שהסתיימה רק בחוזה השלום.

אחרי התווזה הטקטונית ב־1979 ראוי לראות באירועים של העשורים האחרונים ביחסי ישראל-ערב רעשי משנה, חשובים ולעיתים דרמטיים כשלעצמם, אך המגמה ההיסטורית הוכרעה למשך חצי מאה כבר אז. למאבק שהחל באוקטובר 2023, ביחוד אם יידרדר לעימות מלא וישיר עם איראן, יש פוטנציאל להשפיע שוב באופן דרמטי על מעמדה של ישראל ועל גורלו של המזרח התיכון, אך גם בתנאים אלה יש חשיבות מכרעת להוצאתה של מצרים מהנהגת המאבק הכלל-ערבי נגד ישראל. בהקשר האסטרטגי, המאיר את עברם של הערבים ומעצב במידה רבה את עתידם, ובניסיון להעריך את מעמדה של ישראל באזור, אין מנוס מבחינת המכלול בשלמותו.